

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізується вплив владних структур та приватної ініціативи на становлення та розвиток діяльності Чернігівської губернської архівної комісії, як головного осередку архівної справи в Чернігівській губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Досліджуються питання фінансування та пожертвування до регіонального архівного центру. Визначено вагомий внесок цього науково-просвітницького закладу у розгортання історико-краєзнавчого руху на Чернігівщині

Ключові слова: архівна справа, історико-краєзнавчий рух

В статье анализируется влияние властных структур и частной инициативы на становление и развитие деятельности Черниговской губернской архивной комиссии, как главного центра архивного дела в Черниговской губернии конца XIX – начала XX ст. Исследуются вопросы финансирования и пожертвования в региональный архивный центр. Определен весомый вклад этого научно-просветительского заведения в развертывании историко-краеведческого движения на Черниговщине.

Ключевые слова: архивное дело, историко-краеведческое движение.

In this article influence of imperious structures and private initiative is analyzed on becoming and development of action of the Chernihiv provincial archival commission, as a main center of the archival business in the Chernihiv province at end of XIX - beginning of XX century. The questions of financing of the regional archival center are explored. The ponderable contribution of this scientific-elucidative establishment to the development of the historical -regional progression in Chernihiv was defined.

Key words: archival business, historical -regional progression

Постановка проблеми. На зламі ХІХ-ХХ ст., на Чернігівщині, як і в інших регіонах Лівобережної України, відбулось організаційне оформлення історико-краєзнавчого руху. Становлення та розвиток в губернії архівної справи стало одним з першочергових завдань розгортання руху. Збір та обробка архівних документів, їх збереження та систематизація, регулярні наукові розвідки – все це потребувало неабияких зусиль з боку місцевих краєзнавців. Втім, не менш важливою була увага до цієї проблеми з боку як державних владних структур, так і, в цілому, всієї губернської громадськості. Процес консолідації всіх цих факторів, створення передумов для організації системної архівної роботи в регіоні, організаційні аспекти діяльності Чернігівської архівної комісії, як провідного архівно-дослідницького центру в губернії – все це є важливі питання, що потребують детального вивчення при висвітленні повноцінної картини розвитку архівної справи на Чернігівщині.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення факторів, які значною мірою стимулювали розвиток архівних досліджень в певному регіоні є важливою складовою у відображенні повноцінної картини становлення та розвитку архівної справи на Чернігівщині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Серед публікацій, що стосуються окремих аспектів дореволюційного розвитку архівної справи в Чернігівській губернії, слід відзначити дослідження П.Білика, К.Коцюбинської та М.Кибальчича, В.Сарбея, О.Коваленка, В.Малиневської, Г.Кураса [1; 5-12]. У них зібраний та узагальнений значний фактичний матеріал щодо діяльності головного осередку архівної роботи на Чернігівщині - губернської архівної комісії. Зокрема, розглядалися питання участі відомих діячів науки та культури в роботі архівної комісії, основні напрями її діяльності, внесок цього наукового осередку у розвиток як архівної справи в регіоні, так і в цілому українського історичного краєзнавства.

Втім, досить маловивченими залишаються питання вивчення та аналізу факторів, які відігравали важливу стимулюючу роль у самому становленні та розвитку Чернігівської архівної комісії як осередку архівної справи в губернії. Зокрема, це питання внеску владних структур та приватної ініціативи у розгортання архівних досліджень в регіоні, а також фінансування та пожертвування до Чернігівської губернської архівної комісії.

Мета статті. Проаналізувати фактори, які сприяли розгортанню архівно-дослідницької роботи в Чернігівській губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Визначити вплив владних структур та приватної ініціативи на становлення та розвиток діяльності Чернігівської губернської архівної комісії. Дослідити питання фінансування та пожертвування до регіонального архівного центру. Визначити внесок цього науково-просвітницького закладу у розгортанні історико-краєзнавчого руху на Чернігівщині.

Виклад основного матеріалу. Системну роботу щодо зібрання та вивчення архівів у Чернігівській губернії було розгорнуто в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Держава при цьому не тільки

підтримувала ініціативу місцевих краєзнавців, але й доволі часто сама виступала ініціатором проведення архівно-дослідницьких заходів. Головним чином, увага владних структур до розвитку архівної справи в губерніях була пов'язана з початком державної систематизації всіх існуючих архівів в імперії, яка активно проводилась урядом на початку ХХ ст. Це, в свою чергу, відіграло роль одного з важливих факторів, стимулюючих активізацію участі губернських наукових та громадських кіл у розвитку архівної справи в тій чи іншій губернії.

В Чернігівській губернії важливу роль у розвитку архівно-дослідницької роботи відіграла саме місцева губернська влада. Так, одним з головних засновників Чернігівської губернської архівної комісії по праву можна вважати місцевого губернатора Є.К.Андрієвського. Саме він, підтриманий науковою громадськістю Чернігівщини, ініціював створення в губернії такої наукової комісії, яка б стала губернським осередком розвитку архівної справи. [16, с.1]. Використовуючи статuti існуючих архівних комісій, а також складений імператорською академією наук проект положення щодо губернських історичних архівів і вчених архівних комісій, чернігівським губернатором було затверджено чітку програму діяльності створюваної ним місцевої архівної комісії. Програма роботи комісії містила окремі положення щодо активної участі цього наукового осередку у розвитку музейної справи в губернії, пам'яткоохоронній діяльності, участі у археологічних, етнографічних лінгвістичних та інших історико-краєзнавчих дослідженнях, а також початку видання публікацій з історії краю, як засіб популяризації історичного краєзнавства серед громадськості.

Звернення Є.К.Андрієвського щодо фінансової допомоги архівної комісії, не залишило байдужими громадські кола губернії. Частина повітових та міських земств губернії, а також окремі приватні меценати надіслали свої пожертвування, які склали загальну суму в 710 крб. Завдяки цьому, архівна комісія вже мала практично всі певні умови, потрібні для початку її діяльності. Як наслідок, 16 березня 1896 р. від міністра внутрішніх справ на ім'я Є.К.Андрієвського надійшло офіційне повідомлення щодо дозволу відкриття в Чернігівській губернії вченої архівної комісії [16, с.3].

Пізніше в самому губернському управлінні було створено спеціальну комісію, яка займалася розглядом старих архівних справ цього управління, що підлягали знищенню. Першочерговим завданням цієї комісії було виявлення та передача в Чернігівську архівну комісію документів, які мали будь-яку історико-краєзнавчу цінність [14, с.209]. Подібний досвід перейняли й інші державні губернські установи і заклади. Слід зазначити, що не тільки губернська, але й міська влада відіграла позитивну роль у відкритті Чернігівської архівної комісії. Зокрема, саме Чернігівська міська дума у 1896 р. безкоштовно надала архівній комісії необхідне приміщення [16, с.10]. Приміщення мало просторі кімнати, в яких Чернігівська архівна комісія розмістила свій архів, бібліотеку, влаштувала актову залу тощо. Тим самим, у побутовому плані, архівна комісія, завдяки міській владі, мала досить сприятливі умови для успішного розгортання своєї історико-краєзнавчої діяльності.

Увага до розвитку архівної справи в губерніях була присутня і з боку загальнодержавних органів влади. Втім, вона носила характер більш поодиноких, ніж системних заходів. Так, на початку ХХ ст. Міністерством внутрішніх справ були розіслані до губернських статистичних комітетів запити щодо стану архівів в тій чи іншій губернії. Ці запити містили спеціальні анкети, складені Московським археологічним товариством, з багатьма питаннями, стосовно стану місцевих архівів [3, арк.2]. Крім цього, Міністерство внутрішніх справ залишало за собою право нагляду за діяльністю вже існуючих і новостворених губернських вчених архівних комісій. [2, арк.20].

Також треба відмітити наявність окремих випадків позитивного ставлення до проведення заходів історико-краєзнавчого характеру особисто російського імператора Миколи II. В 1910 р. до Чернігова і Полтави надійшов офіційний запит щодо відомостей з історії формування в цих губерніях Малоросійських козацьких полків під час Вітчизняної війни 1812 р. Здійснення цього, в деякій мірі, історико-краєзнавчого заходу було пов'язано з відкриттям в Москві Музею 1812 року. Надіслав запит, створений за ініціативою Миколи II, особливий комітет, що займався безпосередньо формуванням музейних експозицій. В 1911 р. за ініціативою Миколи II при Російському Історичному Товаристві було створено Особливу Комісію, завдання якої полягало у збиранні відомостей про стан архівів у Російській імперії. Цей захід дав змогу зробити систематизоване дослідження архівів в губернських та повітових містах всієї держави. Звітували про стан архівів в губерніях, головним чином, місцеві осередки архівної справи, зокрема губернські архівні комісії [14, с.207].

Свій внесок у розвиток архівної справи на Чернігівщині внесли земства губернії. Насамперед, це фінансування шляхом збору коштів для окремих регіональних історико-краєзнавчих осередків.

Один з таких осередків Чернігівської губернії, а саме Чернігівська вчена архівна комісія, також утримувалась, в значній мірі на кошти, пожертвувані різними земствами губернії. Наприклад, у 1897 р. до Чернігівської вченої архівної комісії були асигновані грошові внески наступних земств: Глухівське – 100 крб., Городнянське – 25 крб., Конотопське – 100 крб., Новгород-Сіверське – 25 крб., Новозибківське – 50 крб., Чернігівське – 50 крб., Сурожське – 200 крб., Чернігівське губернське земство – 300 крб., а також ще по 300 крб. щорічно [16, с.5].

Прояви приватної ініціативи в Чернігівській губернії також були виражені, насамперед, у пожертвуваннях з боку окремих осіб. Так, коли у 1895 р. Чернігівський губернатор Є.К.Андрієвський звернувся до місцевих громадських кіл з проханням прийняти активну участь у створенні Чернігівської архівної комісії, відомий громадський діяч Чернігівщини, граф Г.А.Милорадович був одним з перших, хто відгукнувся на цей заклик, і пожертвував для цієї справи одразу 100 крб. [16, с.5]. У 1896 р. місцевий мешканець І.Ярошевич пожертвував Історико-археологічному музею Чернігівської архівної комісії вісім досить рідкісних монет. Також у цьому році князь М.Д.Долгоруков подарував музею низку речей, знайдених ним під час археологічних розкопок курганів і городищ в с. Малий Топалі, Новозибківського повіту [16, с.8-10].

Надходили пожертвування й з боку окремих представників релігійних структур. Так, у 1912 р. до бібліотеки Чернігівської архівної комісії єпископом Чернігівським і Ніжинським Васи́лем, було пожертвувано книгу-альбом “Картины из церковной жизни Черниговской епархии за 9 вековой период ея существования” [14, с.233]. В цьому ж році музею архівної комісії було пожертвувано від дійсного статського радника П.С.Коробки 12 рідкісних порцелянових чашок витонченої роботи [14, с.249]. Це далеко не повний перелік пожертвувань, що надходили до історико-краєзнавчих установ Чернігівської губернії. Речові пожертвування надходили кожен рік, а кількість пожертвувачів рахувалась десятками. Втім, у своїй більшості, це були не досить рідкісні історичні пам’ятки, які здебільшого не мали якої-небудь особливої цінності.

Багато в чому, завдяки підтримці влади та місцевої громадськості, Чернігівська вчена архівна комісія відіграла роль головного координаційного центру історико-краєзнавчого руху в Чернігівській губернії кінця XIX – поч. XX ст. Треба відмітити, це була перша губернська архівна комісія, створена на Україні. До складу її почесних членів входили відомі вчені того часу О.М.Лазаревський, В.Б.Антонович, Д.І.Багалій, М.Ф.Сумцов, Д.І.Яворницький та інші. Чернігівська архівна комісія поступово перетворилась з суто археографічного закладу на головний осередок історико-краєзнавчих досліджень в губернії. До складу комісії увійшли провідні представники наукових кіл губернії, серед яких були відомі історики і аматори – краєзнавці М.Бережков, А.Верзилов, Ю.Виноградський, П.Добровольський, О.Лазаревський, Г.Милорадович, В.Модзалевський, О.Русов, І.Шраг [6, с.42].

Популяризуючи результати історико-краєзнавчих досліджень, Чернігівська архівна комісія видала 12 випусків “Трудов”, цілком присвячених минулому краю [15]. Крім цього, саме архівна комісія була центром підготовчих робіт із проведення у 1908 р. в Чернігові XIV Всеросійського археологічного з’їзду. Приурочений до 1000-ліття Чернігова, цей з’їзд став значним стимулом для розвитку історичного краєзнавства губернії. Під час підготовки до археологічного з’їзду, діяльність Чернігівської архівної комісії цілком була спрямована на здійснення різноманітних історико-краєзнавчих заходів. Члени комісії займалися археологічними і етнографічними дослідженнями, охороною архівних скарбів і пам’яток старовини, виданням архівних документів. Значна увага приділялась популяризації історичних знань, влаштовувались прилюдні засідання і публічні лекції тощо [10; 11]. Слід зазначити, тематика досліджень членів Чернігівської архівної комісії торкалася широкого кола історико-краєзнавчих проблем, втім, першорядне значення мало вивчення історії Лівобережної України пізньофеодальної доби. Чернігівська архівна комісія зробила визначний внесок у справу охорони і упорядкування архівів губернії. Архів комісії став значним центром зберігання архівних документів, в якому містилось більше 20 тисяч справ [11, с.10].

Визначну роль відіграла Чернігівська архівна комісія в такому важливому напрямку історико-краєзнавчого руху Чернігівщини, як розвиток музейної справи в губернії. У 1897 р. цей заклад відкрив перший загальнодоступний музей в м. Чернігові. У 1908 р. на основі колекцій XIV археологічного з’їзду виник міський історичний музей, який було значно розширено в наступному році, завдяки об’єднанню з музеєм архівної комісії [4, с.121].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Даний матеріал дає змогу зробити наступні висновки: важливим стимулюючим фактором у розвитку архівної справи на Чернігівщині кінця XIX – початку XX ст. була підтримка місцевої губернської та міської влади. Саме за її ініціативою та участі наукових і громадських кіл губернії відбулось становлення та розвиток архівно-дослідницької

роботи в регіоні. Завдяки плідній дослідницькій праці багатьох членів архівної комісії, до наукового обігу було введено величезний обсяг історико-краєзнавчої інформації. Тим самим було підготовлено міцний базовий фундамент для системного наукового вивчення історії місцевого краю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик П. М.М.Коцюбинський як член Чернігівської архівної комісії (1902-1904 рр.) / П.Білик // Архівна справа. – 1929. – Кн.2. – С.69-71.
2. ДАЧО. Ф.127. Оп.1. Спр.9046. Отчет о работе Черниговской губернской архивной комиссии. 1901-1902 гг.
3. ДАХО. Ф.51. Оп.1. Спр.183. Сведения об архивах учреждений Харьковской губернии по запросу Московского археологического общества.
4. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область: В 26 т. / Под ред. П.Т.Тронько, Ин-т истории академии наук УССР / П.Т.Тронько. – К., 1983. – 816 с.
5. Кибальчич М. М.М.Коцюбинський в архівній комісії / М.Кибальчич // Радянське літературознавство. – 1940. – №5-6. – С.193-212.
6. Коваленко О. Головні етапи розвитку історичного краєзнавства на Чернігово-Сіверщині / О.Коваленко // Краєзнавство. – №1-2. – 2000. – С.39-45.
7. Коваленко О.Б. М.І.Подвойський у Чернігівській Архівній Комісії / О.Б.Коваленко // Український історичний журнал. – 1972. – №3. – С.86-89.
8. Коваленко О.Б. Чернігівська архівна комісія / О.Б.Коваленко // Український історичний журнал. – 1976. – №12. – С.121-125.
9. Коцюбинська К. М.Коцюбинський як член Чернігівської ученої архівної комісії / К.Коцюбинська // Музей М.Коцюбинського в Чернігові. Збірник перший. До 75-річчя з дня народження М.Коцюбинського. – Чернівці, 1939. – С.39-42.
10. Курас Г.М. Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Г.М.Курас – Дніпропетровськ, 1992 – 23 с.
11. Малиневская В.М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX – нач. XX вв.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М.Малиневська. – К., 1990 – 17 с.
12. Сарбей В.Г. Вклад губернських архівних комісій в історіографію України / В.Г.Сарбей // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція. – К., 1965. – С.264-269.
13. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. – Т.-III, - Харьков: Тип. К.П.Счасни, 1891. – 292 с.
14. Труды Черниговской архивной комиссии. Вып.10. Под ред. В.Л.Модзалевского / В.Л.Модзалевський – Чернігов: Тип. Губ. Земства, 1913. – 252 с.
15. Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Тип. Губернского Земства, 1897-1919 гг.
16. Труды Черниговской губернской архивной комиссии 1897-1898. Отдел первый – Чернігов: Типогр. Губ. Правления.